

Schellebomen rinkelen over Europa

Wanneer de bezoekers aan ons Koninklijk legermuseum een ogenblik verpozing zoeken in de hal van het z.g. voorgebouw, dan zullen ze in de hoeken, tegen de wanden, een tweetal fraaie schellenbomen zien hangen.

Uitgevoerd in wit metaal, met daarbij de onverbrekelijk verbonden paardestaarten en bellen, moeten zij, volgens de museum-administratie, behoord hebben tot de uitrusting van een muziekkorps van het voormalige 21e Regiment Infanterie, uiteraard uit de jaren van vóór 1940. Het moet zéér zeker een vrijwillig korps geweest zijn, daar alléén bij het Regiment Grenadiers, het 1e, 5e en 6e Regiment Infanterie kapellen waren ingedeeld, die samengesteld waren uit beroepsmuzikanten. Vele van de bezoekers zullen zich wellicht eens afgevraagd hebben: hoe zijn eigenlijk deze "*dingen*" ontstaan, waarom die paardestaarten eraan en wat hebben die "*belletjes-in-één-toon*" met muziek te maken?

Een muziekinstrument is een schellenboom thans niet meer.

Men moet het eerder beschouwen als een "*vaandel*" of "*standaard*" van een muziekkorps, een ornament met een groots verleden.

Het is begrijpelijk dat ook dit ornament, zoals vele andere zaken in de militaire wereld een hele wordingsgeschiedenis achter de rug heeft.

Uit diverse onderzoekingen is wel gebleken, dat de huidige vorm van de "*Turkse schel*", zoals in de vorige eeuw in ons leger ook wel de schellenboom werd betiteld, een combinatie is van een muziekinstrument (de schellen en de bellen) en een herkenningsteken (de veelkleurige paardestaarten).

Het staat wel vast, dat met de gewelddadige komst van de Turkse legers naar Europa, ± 290 jaar geleden, de schellenboom of wat er toen op leek, én los daarvan de paardestaarten hun entree maakten in ons werelddeel.

De Turken vallen Europa binnen

Wenen 1683: Een plaats en datum om, voor de geschiedenis van ons glimmend en bescheiden luidruchtig ornament, te onthouden. Het is altijd een opwekkend gezicht, wanneer er ergens in den lande een muziekconcorso gehouden wordt, waarvan vele van de deelnemende korpsen dikwijls namen dragen, die ontleend zijn aan het "*Boek der Boeken*" of genoemd zijn naar een Heilige uit het begin van de Christenheid, boven de roodaangelopen hoofden der dapper blazende muzikanten de meegetorste schellenbomen van Turks-Islamitische oorsprong te zien.

Een wonderlijk geheel: Luid klingelend, met koperen en nikkelen ornamenten en vooral de aan de Islam ontleende halve manen, sterren en paardestaarten in diverse kleuren en tinten, deze "*instrumenten*" voorbij te zien marcheren alsof er vroeger niets aan de hand is geweest met de belagers van het toenmalige Europa en de Christenheid.

Leven wij nu in volle vrede en vriendschap met onze Natopartner Turkije en zijn gewaardeerde gastarbeiders, in het reeds eerder genoemde jaar 1683 lag dit allemaal iets

anders. Het zuidoostelijk deel van Europa en speciaal Oostenrijk was in staat van oorlog met het rijk van de *"halve maan"*. De Turken stonden voor de tweede maal met omvangrijke legers voor de poorten van Wenen (het beleg duurde van 15 juli tot 12 september 1683), om een laatste vertwijfelde poging te ondernemen Europa via dit strategische punt, de vesting Wenen, onder de voet te lopen. De 3e of grote Turkse oorlog was in volle omvang uitgebroken.

Een perfecte verdediging, geleid door Graaf Rudiger Starhemberg en de burgemeester van de stad Wenen, Andreas Liebenberg, resulteerde in het feit dat de Turkse aanval tot staan werd gebracht. Poolse en Duitse hulptroepen onder leiding van de Poolse bevelhebber Jan Sobieski vielen dermate fel de Turkse belegeraars aan, dat zij het beleg moesten opbreken. Wenen én het verdere Europa slaakten zuchten van verlichting: Voor de verslagen Turken was het een *"sauve qui peut"* geblazen: De terugtocht, juist gezegd de vlucht was volkomen chaotisch. De slagvelden lagen bezaaid met *"buit"*: paradetenten, wapens, én complete instrumentaria van op militaire leest geschoeide Janitscharen-muziekkorpsen. Turkse trommen, bekkens, diverse blaasinstrumenten, zoals schalmeien en trompetten, pauken én stokken of staven met daaraan verbonden een aantal schellen, behoorden o.a. tot de omvangrijke krijgsbuit. *"Schellenbaum "* of *"Halbmond"* moeten de Duitse soldeniers er tegen gezegd hebben. Uit onderzoekingen zou later blijken dat dit slaginstrument bespeeld werd door een *"Bas-Tschaus"* ofwel de eerste schellenboomdrager, die heftig schuddend (op de maat uiteraard) met dit wonderlijke instrument de vrij agressieve Osmaanse muziek de nodige kracht bijzette. Aan dit type schellenboom bevonden zich toen nog géén paardestaarten.

Tussen al deze uitrustingsstukken vond men ook vele, vrij lange stangen, alleen voorzien van één of meerdere paardestaarten. Sommige van deze veldtekens waren ook, naast kwasten van paardehaar, uitgerust met een tweetal daaraan bevestigde kleine pauken.

Hoe zijn deze Turkse veldtekens eigenlijk ontstaan? Er zijn, zoals te doen gebruikelijk in de wereld van de historie verschillende lezingen over deze kwestie. De meest aannemelijke is de volgende:

In de grijze oudheid voerden Aziatische steppenvolken te paard *"stamtekens"* met zich mee. Aan lange lansen hingen paardestaarten, die men voor het grijpen had en aanduiden tot welke groep de horden behoorden, die op taaie steppenpaarden gezeten er achteraan galoppeerden. Deze wilde Aziatische krijgers werden allengs tot vrij gedisciplineerde legerscharen gevormd. Het waren vooral de Turken, die toen op een breed terrein gedegen reorganisatie bij hun legers invoerden.

Geen sterren maar staarten

Deze stamtekens groeiden uit tot rangonderscheidingstekenen, die praktisch eenzelfde functie hadden als de huidige commandovlaggen bij moderne krijgsmachten.

Zo zien we dan ook dat de Turkse legers in de 17e eeuw ten behoeve van de verschillende bevelhebbers dergelijke veldtekens zowel te paard als te voet meevoerden.

Een *"Beij"* (regimentscommandant) werd b.v. aangeduid met één staart, een *"Pascha"* (brigadecommandant) met twee, een *"Beglerbeg"* (divisiecommandant) met drie, een *"Grootvizier"* (veldmaarschalk) met vijf en de *"Sultan"* (de algemene leider) met zeven staarten.

In de inventaris van het Preszburger Slotmuseum wordt reeds in 1527 gewag gemaakt van *"AIN TURGKISHEN PUSH VON ROSZHAR AN AIN SPIESZ, WIE ES DIE TURGKEN FUEREN"*.

Een en ander is naar alle waarschijnlijkheid reeds in die tijd door Duitse landsknechten op de Turken buitgemaakt tijdens een van de vele oorlogen, die in het begin van de 16e eeuw met de Islam werden gevoerd.

Het zou nog een geruime tijd duren eer de schellenboom af '*Mohammedsfahne*' werkelijk tot wasdom zou komen bij de inmiddels zich gestaag ontwikkelende militaire muziekkorpsen in het Europa van het einde der 18e eeuw.

Het instrument bleef eerst wat magertjes, visueel ging er nog weinig vanuit. (Afb. 5)

In Frankrijk b.v. even na de grote revolutie, zien we de schellenboom "*opbloeien*". Het werd bij de muziekkorpsen van de Armée en later van de Grande-armée van de "*kleine korporaal*" een stuk decorum van de eerste orde, zo zelfs dat beroemde Franse schilders van het militaire genre ze later veelvuldig uitbeeldden. (Afb. 3)

Muziekkorpsen met schellenbomen gingen toen om maar bij de Franse legers te blijven, met de troep mee te velde en waren in de gelederen aanwezig om de troepen de nodige moed in te blazen als er slag geleverd werd.

Edouard Detailla vereeuwigde schellenbomen op het schilderij "*Le soit d'Iena*" en Hippolyte Bellangé op het doek weergevend een defilé ten tijde van Bonaparte te Parijs in 1810. Zo werden daar reeds een tweetal exemplaren meegevoerd in het muziekkorps van de grenadiers van de Garde-impériale.

Het zijn fraaie exemplaren, echter nog niet voorzien van de paardestaarten. De Nederlander Willem Staring, kenner en tekenaar van de militaire tenue geeft in een gekleurde pentekening een goed beeld van een tweetal schellenbomen ingedeeld bij de muziek van het 9e Regiment van Linie ten tijde van Koning Lodewijk Napoleon (± 1809).

Op deze tekening zien we dan ook eindelijk de paardestaarten, evenwel slechts één per "*boom*". Uit verdere onderzoekingen is wel gebleken, dat aan het einde van de 18e - begin 19e eeuw men eerst de combinatie schellenboom-paardestaart bij verschillende legers hier en daar als ornament bij de muziek ziet opkomen.

Al vrij spoedig gingen vooral de grote mogendheden er toe over de schellenbomen grondig te ontdoen van het typische Turkse karakter. Oostenrijk zelf, dat de minst prettige herinneringen had aan sultans, groot-vizieren en wat dies meer zij, liet het gehele Turkse karakter vervallen en voerde als een soort overwinningsteken aan een staaf een kronkelende slang (Turkije?! mede, waarboven een aantal schellen waren aangebracht. Een dergelijk, vrij smakeloos exemplaar (Afb. 2) was in 1813 bij een infanterie-muziekkorps ingedeeld. Evenwel de Christelijke naties voelden zich niet zo best met al die Islamitische tekens.

Typisch is dan ook, dat de Turkse schellen verdwenen en werden vervangen door in het klein uitgevoerde kerkklokjes. Het Rode leger, zoals bekend weinig gesteld op religie, voerde in ± 1948 schellenbomen (van Duits model:), echter zonder klokjes, wel met schellen en verder "*versierd*" met sovjetsterren, een metalen wereldbol, waarop duidelijk gegraveerd het onmetelijke sovjet-paradijs en een "*naamplaat*", waarop in kloeke Russische letters stond vermeld dat dit muziekkorps uit de Sovjet-Unie kwam. Een sovjet-ster bekroonde deze "*totempaal*". (Afb. 6) Zouden de Russen nog steeds iets tegen de Turken hebben?

Halve maan of adelaar

Die halve maan moest het 't meest ontgelden. (Afb. 8) Bonaparte zette er een springende granaat op of een keizerlijke adelaar (Afb. 1 en 3), Louis Philippe brak de adelaar er weer af en liet de in ere herstelde Franse lelie triomfantelijk plaats nemen, wéér op de halve maan. Reeds in het midden van de 19e eeuw ontwierp men in Duitsland exemplaren van vrij forse afmetingen, rijkelijk voorzien van sterren, metalen adelaars en geborduurde vaantjes, waarop meestentijds het landswapen was aangebracht (Afb. 7). Steeds één exemplaar per muziekkorps medevoerend, overleefden deze torenhoge, ietwat kitscherig uitgevoerde "*Halbmonds*", of wat daar van was overgebleven, de jaren 1918 en 1945 en worden nu, zowel door West- als Oost-Duitse strijdkrachten bij parades of "*Zapfenstreichen*" meegevoerd.

Vrijwel alles, wat maar enigermate herinnerde aan Pruisische koningen en Duitse keizers verdween, echter de "*schellenbaum*" bleef, en zelfs in Oost-Duitsland met kleine kerkklokjes eraan bevestigd.

Niet alleen door voetvolk, maar ook door cavalerie werden schellenbomen medegevoerd. Het zangkoor te paard van een garde cavalerie-regiment ten tijde van Tsaar Alexander III van Rusland had naast een kleine slagwerkbezetting (tamboerijn en Turkse bekkens) een fraaie schellenboom, die als een "*standaard*" vooraan de troep werd medegevoerd.

Typisch is, dat dit exemplaar naast de traditionele "*staartenversiering*" rijkelijk was voorzien van lange linten. Edouard Detaille, de bekende Franse schilder, legde dit gebeuren tijdens een werkbezoek aan Rusland in 1884 vast. Gedurende de gevechten in Mandsjoerije in 1904 voerden kozakken eenheden schellenbomen te paard mede, zelfs tijdens felle charges. Een en ander is door de Engelse illustrator Georges Scott, die zich ook specialiseerde in het militaire onderwerp, vastgelegd.

Op 14 juli 1950, de nationale feestdag van Frankrijk, defileerde de "*Zwarte wacht van Dakar*", een koloniaal-elitecavalerie-onderdeel met een trompetterkorps voor de Franse president. Te paard werd in het voorste gelid, tussen 2 paukenisten, een schellenboom ("*chapeau-chinois*", zeggen de Fransen) van een eenvoudige doch smaakvolle uitvoering, meegevoerd, met de springende granaat in top. Een en ander kon zo uit de militaire magazijnen van Bonaparte betrokken zijn.

Nu we toch over "*schellenbomen te Paard*" spreken. Totdat de oorlog met Japan uitbrak was het voormalig KNIL in het bezit van een bereden muziekkorps der cavalerie, dat gelegerd was te Bandoeng. Bij parades werden ook een tweetal schellenbomen te paard meegevoerd. Werkelijk iets unieks voor de Nederlandse strijdkrachten. Waar zijn ze gebleven?

De paardestaarten blijven wapperen

Gelukkig zijn er heden ten dage bij de Koninklijke landmacht nog drie paar in gebruik en wel bij de Koninklijke Militaire Kapel van het Garderegiment Grenadiers. Emma, de Koningin-Moeder, schonk in 1904, ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de grenadiers en jagers een tweetal fraaie, werkelijk goed Turks uitzijnde exemplaren, uitgevoerd in geel koper (Afb. 11). Qua vorm vertonen deze exemplaren veel overeenkomst met die uit het begin van de 19e eeuw. De 2 paardestaarten zijn wit.

De vermaarde Johan Willem Frisokapel voert de in wit metaal uitgevoerde schellenbomen van de stafmuziek van het voormalig 1e Regiment Infanterie uit Assen van vóór 1940. De 4 paardestaarten zijn in half blauw, half wit uitgevoerd, de vroegere kleur en tint van het wapen der infanterie (Afb. 12).

Het Cadetten-tamboerkorps "*Prins Bernhard*" verschijnt op de jaarlijkse "*Taptoe-Delft*" met de, door de School Technische Dienst te Utrecht indertijd gerestaureerde koperen exemplaren, die reeds vóór 1900 ingedeeld waren bij het toenmalige Cadetten-muziekkorps (*Afb. 10*). In die tijd werden bij kerkparades naar de Franse Kerk in Breda de "*Turkse schellen*", zoals ze toen genoemd werden, meegenomen. Na de dienst stond de muziek aan weerszijden van de hoofddeur "*en haie*" en naderde er dan "*een door moeder Natuur al te stiefmoederlijk bedeed meisje, dan - de jeugd kent geen erbarmen - werden als op een bovennatuurlijk gegeven sein Turksche schel en triangel zachtkens, nauw merkbaar, in beweging gebracht*", aldus een kroniekschrijver uit de jaren van vóór de eeuwwisseling.

De Stafmuziek van de Koninklijke Marine voerde tot 1940 zéér fraaie exemplaren. Na de Meidagen van 1940 zijn ze verdwenen. Tot nu toe zijn er geen aanwijzingen, waar deze unieke exemplaren zijn gebleven. Zouden ze evenwel terechtkomen - de kans is zéér gering - dan zou een directe inlijving bij de Marinierskapel van de Koninklijke marine getuigen van een goed gevoel voor traditie. Of zou er, ter gelegenheid van het 310jarig bestaan van het korps Mariniers in 1975, kans bestaan replica's te laten vervaardigen? Duidelijke foto's zijn aanwezig:

Schellenbomen horen bij de militaire- én burger-muziekkorpsen, stoere modellen van koper of wit metaal vervaardigd, met bellen en schellen, met slingerende paardestaarten in zwart, wit of rood én .... met sterren, en halve manen, van die echte Turkse. (*Afb. 4*)
We behoeven nu toch niet meer bevreesd te zijn, het zijn toch onze Nato-genoten.

F. J. H. Th. Smits.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

*Militarmusik in Geschichte und Gegenwart von Dr. Peter Panoff.
Uitgave: Karl Siegismund Verlag, Berlin 1938.*

*Een en ander uit de geschiedenis der Militaire Muziek (ontstaan en ontwikkeling der
harmonie- en fanfaremuziek) door Wouter Hutschenruyter.
2e druk. Uitgave: J. J. Lispet, Hilversum.*

*De Nederlandse Militaire Muziek
door R. van Iperen.
Uitgave: C.A.J. van Dishoeck, Bussum.*

*Military, Music
door Henry George Farmer. Uitgave: Max Parrish & Co, Ltd.*

*Catalogus Schweizerische Militarmusikausstellung 1-17 September 1960
Altes Rathaus, Luzern.*

Collectie F. Smits te Voorburg.